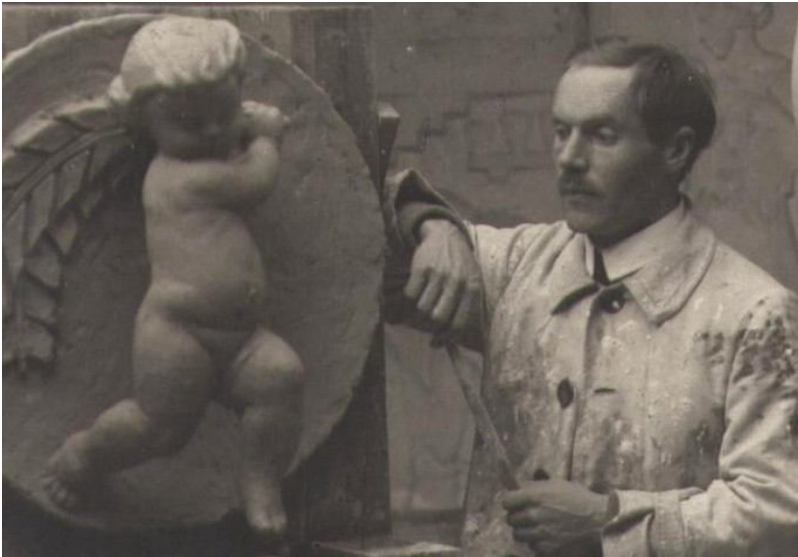

Memento mori, memento vivere – Aarre Aaltonen

Pöytyän seurakuntatalolla 28.9.2009 Aarre Aaltosen kuolinvuosipäivänä.

Aarre Aaltonen Venäjänkirkkokadun ateljeessaan Turussa 1927. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto.

Muistomerkit pyytävät muistamaan. Muistaminen on kuitenkin valikoivaa ja muistaminen arvosidonnaista. Muistomerkit ovat kollektiivisia, mutta muistaminen on henkilökohtaista. Katsoja voi myös projisoida menneisyyteen henkilökohtaisia tunteitaan. Nimensä mukaisesti monumentit muistuttavat jostakin: monumentti voi olla tietämisen ja muistamisen kohde, muistuttaa jostain tai olla esteettinen kohde. Monumentin tuottamat merkitykset ovat aikaan ja paikkaan sidottuja.

Mutta miten muistomerkkien käy, kun suhde tietämiseen ja muistamiseen katkeaa? Lakkaavatko teokset silloin olemasta merkittäviä meidän elämämme kannalta? Katoaako muistomerkki, jos sen merkityksiä ei joskus enää voida ymmärtää? Kivettyykö muistomerkki silloin ”Kiveksi”, joka vaikenee?

Pöytyällä 8.12.1889 syntynyt Aarre Aaltonen opiskeli Turun taideyhdistyksen piirustuskoulussa. Suomessa ei siihen aikaan ei voinut saada kuvanveistossa koulutusta. Aaltosen lahjakkuus huomattiin ja hän pääsi pariksi vuodeksi yhden aikansa maineikkaimman kuvanveistäjän Emil Wikströmin yksityisoppiin Visavuoreen. Lahjakkaimmat jatkoivat ulkomaille lisäoppiin. Aarre Aaltonen lähti Italiaan, Firenzeen, Accademia delle belle Artiin. Aaltonen ihaili italialaisen kuvanveiston pitkiä perinteitä ja suuria nimiä. Aika Italiassa oli merkittävä Aaltosen taiteelliselle kehitykselle ja Italian vaikutus näkyi vahvasti Aaltosen teoksissa.

* * * *

Sotamuistomerkit kuuluvat yhteisöllisen ja julkisen suremisen ja muistamisen piiriin. 1800-luvun lopun Euroopasta levisi kiinnostus julkisiin muistomerkkeihin. Itsenäisyyden ja tasavaltalaisuuden muistomerkkien pystyttämistä tuli tärkeä asia. Kansalaisista synnytti tarpeen sodan uhrien kunnioittamiseen.

Aarre Aaltonen: Mynämäen vapaussodan muistomerkki. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto.

Kansalaissodan myötä kiinnostus antiikin taiteen sankarilliseen ja sotaiseen maailmaan syveni. Suomen asemaa itää vastaan korostettiin ja siten myös länsimaisen kulttuurin merkitystä, jonka kulmakiviä olivat klassinen kulttuuri, Kreikan ja Rooman taide. Suomen kansaa saatettiin verrata kreikkalaisiin, jotka taistelivat suurta Persiaa vastaan. Vapauden suuri taustakertomus haettiin humanistisesta perinteestä ja universaaleista arvoista, joita olivat muun muassa velvoitus, uhrautuminen ja korkea moraal.

Aarre Aaltonen: Mynämäen talvi- ja jatkosodan muistomerkki. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto.

Lähihistorian yhteisöllisissä rituaaleissa julkisilla veistoksilla on ollut keskeinen rooli. Itsenäisyyspäivän kulkueet, ja ylioppilaiden marssit, puheet ja surusaatot suuntautuvat usein sankarihaudoille, jotka korostavat isänmaanrakkautta ja niiden voi nähdä siten toimivan myös jonkinlaisina uhrimielen alttareina. Sodan muistomerkeissä voi nähdä esi-isien rohkeuden puhuttelevan jälkipolvia sekä samalla velvoittavan eläviä, muistuttamalla uhrista ja kehottamalla seuraamaan esimerkkiä.

Ikuisuus oli muistomerkin tärkeä ominaisuus, jota kivi ja marmori materiaaleina symboloivat. Tärkeitä olivat myös rituaalit, jotka kuuluivat patsaan paljastamiseen ja

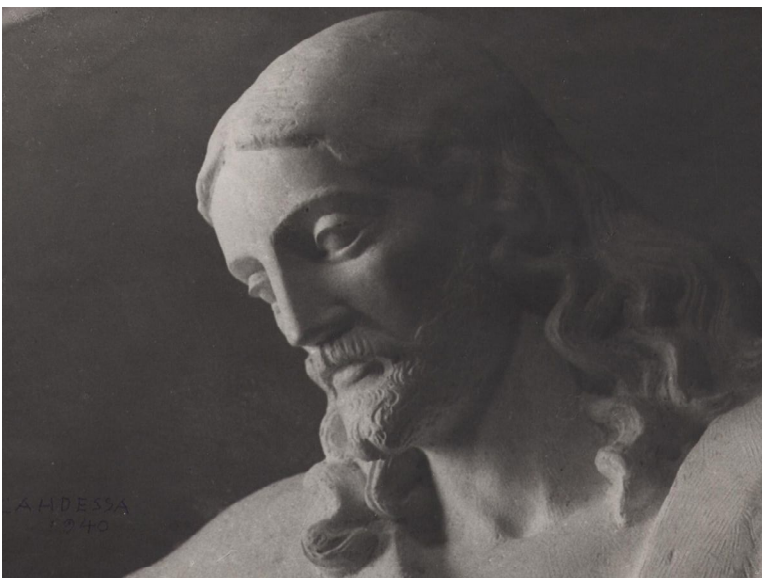
kunnioittamiseen. Etenkin sisällissodan muistomerkkien sotilashautoja vartioivat antiikin soturien tunnuksin, miekoin, kypärin ja kilvin varustautuneet nuoret geniukset.

Aarre Aaltonen: Pöytyän sankaripatsas (1940). Kuva: Taina Myllynen.

Pöytyän sankaripatsaan hillitty ja hallittu klassinen ruumis, sopusuhtainen vartalo, ryhti kuvastavat valppautta ja tunteiden kontrollia, joka merkitsi fyysistä ja henkistä kyvykkyyttä ja auktoriteettia. Alaspäin painunut pää symboloi velvollisuutta, uhrivalmiutta ja alistumista välttämättömälle. Selkeä muotokieli ja tunteenilmaisun hillitseminen jatkoivat vahvuuden, selkeyden, harmonian ja pysyvyyden klassisia arvoja.

Hautausmaat muistomerkkeineen yhteisen muistelun paikkana vahvistivat osaltaan yhteisön yhteenkuuluvuuden tunnetta. Hautausmaiden pyhyys on perustunut sille, että ne ovat olleet ja yhä ovat välttämättömiä yhteisön jatkuvuudelle.

Aarre Aaltonen: *Kristus* (1940) Lahden kirkko. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto.

Kristillisen muiston ja muistamisen, yleisimpiä aiheita ovat Kristus-kuvat. Aarre Aaltosen Lahden kirkkoon veistämässä Kristuksessa yhdistyy Kristus-kuvien perinteisen esittämisen

tavat ja klassisen kuvanveiston ihanteet. Aaltonen on tavoittanut teokseensa pastoraalisen tunnelman ja eräänlaisen kirkastuneen rauhan ja pysyvyyden tilan.

Muistomerkkejä pystytettiin myös suurien onnettomuuksien ja niiden uhrien muistoksi. Malmin hautausmaalle vuonna 1944 pystytetty muistomerkki litalan junaonnettomuudessa kuolleiden muistolle on Aarre Aaltosen veistämä.

Aarre Aaltonen: litalan junaonnettomuudessa kuolleiden muistoksi (1944). Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto. Malmin yhteishaudassa lepävät Suomen suuren ahdistuksen aikana Ruotsiin matkalla ollessaan litalan rautatie-onnettomuudessa 4.3.1940 henkensä antaneet.

Äidin polvilla makaava lapsi on kristillisen taiteen klassinen pieta-aihe, jossa neitsyt Maria suree kuollutta Kristusta. Aarre Aaltonen on tavoittanut hyvin sen lohduttomuuden ja epätoivon, jonka äiti tai vanhempi kohtaa lapsensa kuoltuaan. Äidin katseessa on tyhjää apatiaa, hän on nostanut käden kauhistuksen merkiksi poskelleen ja katsoo alas lastaan. Lapsen ruumis makaa veltona äidin polvilla, näkyvät kylkiluut korostavat kuolemaa ja samalla äidin riutuneita tunteita. Vähäeleisyydessään reliefi nostaa esiin pelkistetyn, riisutun tuskan, joka on yhtä aikaa ajaton ja ikuinen.

* * * * *

Aarre Aaltosen tuotannossa on useita enkeli-hahmoisia hautamuistomerkkejä. Rukoilevat ja suojelevat enkelit olivat suosittuja aiheita. Enkelit olivat kristillisessä symboliikassa taivaallisen ja maallisen maailman välittäjiä. Varhaiskristillisenä aikana enkelit kuvattiin

siivettöminä miespuolisina hahmoina. Jo 300-luvulla siivistä tuli taivaallisten viestien välittämisen tunnus.

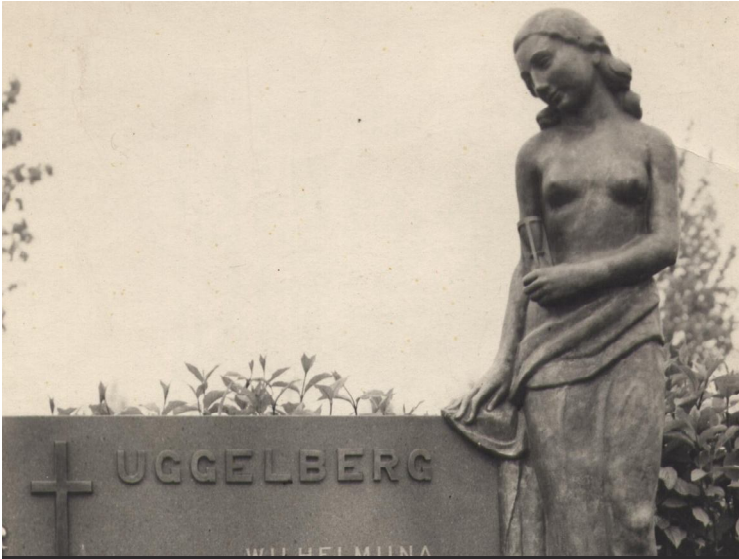
Valistuksen aikakausi toi muutoksen kuoleman käsitykseen ja kuolemaa ajateltiin yhä useammin arvokkaana, unen kaltaisena ikuisena lepona. Muinaisen Kreikan ja Rooman hautakivissä kaksi eri suuntiin osoittavaa, ristiin kuvattua soihtua olivat surun merkki, jota yleisesti käytettiin ajan hautakivissä. Alaspäin kaiverrettu soihtu symboloi kuolemaa, kun taas ylöspäin osoittava kuvasi elämää, totuutta ja liekin uudelleensynnyttävää voimaa.

Yksityisiä hautamuistomerkkejä, vas: Aarre Aaltonen: Suriija, Kenetin hauta, Naantali. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltonen arkisto. Oik: Aarre Aaltonen: Sauran hauta, Pöytyä. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltonen arkisto.

Suriija-hahmot olivat tyypillinen aihe hautakuvanveistossa. Suriija-aiheet yleistyivät Suomessa 1900-luvulla. Tunneilmaisultaan romanttisuusromanttisten surijoiden tehtävänä haudalla oli kanavoidsa haudalla käyvien ja surevien tunteita. Aaltonen useat enkeli- ja suriija-aiheet ovat kaikki luoneet katseensa enemmän tai vähemmän alaspäin, kuoleman merkiksi. Enkeleitä kuvattiin yleisesti myös katse ylöspäin suunnattuna, jolloin pään asento ja katse hakivat ja ilmaisivat jumallista yhteyttä.

Tiimalasi symboloi pakenevaa aikaa ja kuolemaa. Toisaalta se symboloi myös loppua ja uutta kierron alkua, koska tiimalasin voi kääntää. Tiimalasi on myös ihmiselämän vertauskuva: Se muistuttaa meitä ajan kulumisesta ja varoittaa meitä haaskaamasta aikaamme. 1700-luvulla oli tapana haudata tiimalasi vainajan mukana hänen "elämänsantansa" loppumista osoittavana vertauskuvana. Romantiikan käsitykseen liittyi voimakkaasti tunteet, mikä merkitsi uudenlaista läheisten kaipauksen ja suremisen hyväksyttävyyttä ja sen näyttämistä. Hautamuistomerkkien muistorunoissa toistuvat kaipaus, haudan lepo, elämän lyhyys ja maallinen turhuus. Hautausmaat ovat ohjanneet mietiskelyyn, jolla kuoleman herättämä kauhu talttuu melankoliaksi.

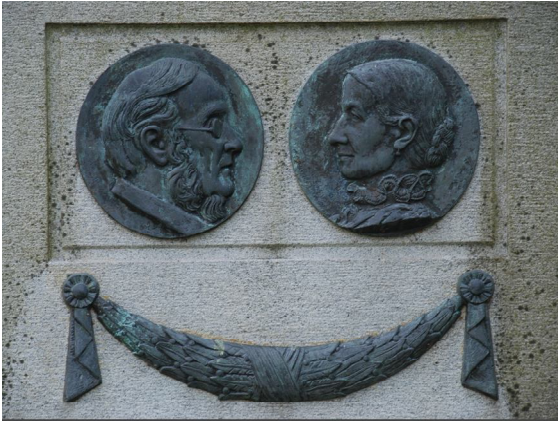

Aarre Aaltonen: Uggelbergin hautamuistomerkki, Hietaniemen hautausmaa, Helsinki. Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto. Myös tässä teoksessa hahmolla on kädessään pakenevaa aikaa ja kuolemaa ja ihmiselämää symboloiva tiimalasi.

Aaltosen veistämässä Uggelbergin hautamuistomerkissä korostuvat ajan alastomuusihanteet ja antiikin ihailu, joka ilmenee siroissa, pitkissä jäsenissä, kapeissa kasvoissa ja idealisoidussa kauneudessa. Aarre Aaltonen oli taitava ja realistinen kohteensa kuvaaja, mutta hautamuistomerkeissä on kyse erilaisesta ideologiasta; muistosta, pysyvyydestä, ajattomuudesta, ikuisuudesta. Sisään- ja poispäin kääntyneet hautaveistokset pyrkivät ohjaamaan katsojaa mietiskelyyn. Esikuvana Uggelbergin muistomerkillä saattaa olla 1800-luvulla kuuluisuuksien muistomerkeissä suosittu maineen ja kunnain personifikaatio, rintansa paljastanut Fama. Hautamuistomerkeissä rinnan paljastaminen viittaa enkelin kristillisiin hyveisiin, joita ovat usko, toivo ja lähimmäisenrakkaus.

* * * *

Ensimmäinen maailmansota muutti käsityksiä kuolemasta ja ajankohtaisti muistamiseen liittyvää tapakulttuuria Euroopassa. Varallisuuserojen korostaminen mahtipontisin muistomerkein menetti arvostustaan, sillä ajateltiin, että kuoleman edessä kaikki olivat tasa-arvoisia. Myös seurakuntien ohjesääntöihin määriteltiin hautakiville yhdenmukaiset mitat, jotka koskivat myös taideteoksia. Muotokuvamedaljongeista muodostui vaihtoehto ja niistä tuli tyyppillisiä ja arvokkaita 1800-luvun loppuvuosikymmenien ja 1900-luvun alkuvuosikymmenien hautakoristeita.

Vas: Aarre Aaltonen: Kaarlo ja Maria Wärrin hautamedaljongit. Pöytyän hautausmaa. Oik: Aarre Aaltonen :Robert ja Olga Aaltosen hautamedaljonki, Pöytyän hautausmaa. Kuvat: Marjaana Heinonen.

* * * * *

Aarre Aaltosta on luonnehdittu hienovaraiseksi ja herkäksi tunteiden kuvaajaksi. Monia Aaltosen teoksia, muitakin kuin hautamuistomerkkejä, ohjaa melankolinen pohjavire. Sigmund Freudin tunnetun melankoliaa käsittelevän esseen mukaan sureminen on tietoista rakastetun kohteen menetyksen myöntämistä. Melankolia taas johtuu kyvyttömyydestä tunnistaa omaa menetystä. Jos menetystä ei tunnista, sitä ei voi myöskään surra. Freudin mukaan taiteilijat herkkinä yksilöinä pystyivät kanavoimaan tunteita sosiaalisesti mielekkäällä tavalla. Melankoliaa on kutsuttu myös taiteilijan omakuvaksi. Kuoleman pohdinta ja menneiden polvien muistelu korostui 1900-luvulla alkupuolella erityisesti kirjallisuudessa ja kuvataiteessa. Lisäksi aikakauden käsitykset suomalaisuudesta painottivat juuri sisäänpäin kääntyneisyyttä ja mietiskelyä.

Aarre Aaltonen: luonnos Idmanin hautamuistomerkkiä varten, Pöytyän kotiseutuyhdistys. Kuva: Marjaana Heinonen.

Idmanin yksityishaudan ritarin puku ja varustus kuuluivat perinteisiin rohkeuden ja mielenlujuuden esittämistapoihin. Minervan kilpi, oikeuden ja hallitsemisen miekka ja useasti moraalisen rohkeuden kypärä toimivat ikään kuin takeina lujudelle.

Ulkoiset merkit ja vaatetus viittaavat urhoollisuuteen ja hallitsemiseen, mutta veistoksen kasvojen herkyys ja surumielisyys, jonkinlainen feminiinisyys, sirous, pitkät lainehtivat kiharat – tai ei ainakaan perinteinen vahva maskuliinisuus haarniskasta riippumatta – luovat mielenkiintoisen särön perinteiseen soturin kuvaamiseen tapoihin.

Aarre Aaltonen: *Lähtö*, luonnos. Pöytyän kotiseutuyhdistys. Kuva: Marjaana Heinonen.

Enkelin alaspäin luotu katse merkitsi elämän loppumista. Myös askeleelta alastulon voidaan ajatella symboloivan laskeutumista elämän jälkeiseen tilaan. Aaltosen enkeli kuvaa melankolista kuoleman geniusta, enkelin kädessä oleva öljypuun lehti (oksa) taas viittaa Raamatun vedenpaisumuskertomukseen ja symboloi uuden elämän toivoa.

* * * * *

Aarre Aaltonen teki Pöytyän *Raivaaja*-patsaan melko iäkkäänä. Suurten monumenttien aikakausi alkoi olla jo vähän takanapäin, mutta ajallisesti teos sopi Pöytyän 600-vuotisjuhlallisuuksiin. Teoksessa täyttyvät monet klassiset yhteisöllisen muistamisen tunnukset. Raivaaja-patsas on aika voimakas ja vahvailmeinen työ Aarre Aaltoselta, jonka teokset ovat monesti pienieleisempiä. Otsan ankara poimu, jäntevä lihaksikas vartalo, kuokka kädessä, raskaat saappaat jalassa, uurteiset kasvot; kaikki viittaavat ahkeraan ja ankaraan työntekoon teoksen nimeä myöten.

Kuva: Pöytyän kunta, Aarre Aaltosen arkisto.

Teos alleviivaa, miten Pöytyä on kovalla työllä ja raivaajahengellä rakennettu. Teos sitoo nykyhetken menneisyyteen ja sukupolvien jatkumoon. Se korostaa paikallisen ylpeyden tunnetta ja arvostusta kristillisiin ja luterilaisiin hyveisiin, kuten työn arvostukseen. Myös tässä teoksessa voidaan ajatella esi-isien rohkeuden puhuttelevan jälkipolvia ja velvoittavan eläviä, muistuttavan menneistä sukupolvista ja kehottavan seuraamaan esimerkkiä.

Muistojen vaalimisen tehtävä on klassisen *memento mori* –kehotuksen sanoin muistuttaa yhtäältä yksilön kuolevaisuudesta ja toisaalta yhteisön kuolemattomuudesta. Yhteisö koostuu elävien ja kuolleiden katkeamattomasta ketjusta.

Päätän puheenvuoroni Suomen muinaismuistoyhdistyksen jäsenen ja Suomen taidehistorian isäksikin kutsutun Emil Nervanderin (1840–1914) sanoihin teoksessa *Kuolleiden kaupungissa (I de dödas stad [1883])*¹:

Jokaiselle meille joka rakastaa historiaansa ja uskoo tulevaisuuteen myös esi-isien haudat ovat kalliita ja pyhiä...

Astukaamme siis kunnioituksen hidastamin askelin kuolleiden suuren kaupungin ristien, raskaiden graniittipaasien ja maassa lepäävien hautakivien joukkoon.

Ympärillämme on tyyni rauha.

Jokainen hauta on meille kallis ja opettavainen.

Jokainen yksinkertaisimmallekin hautakummulle vuodatettu kyynel on meille pyhä.

Jokaiselta ristiltä julistaa hengen ääni kuten Golgatan ristiltä: "Se on täytetty". Se on täytetty, tämä elämä, joka uinuu maan povessa, ehkä pitkän ja arvokkaan päivätyön päätteeksi, ehkä käsityksemme mukaan liian aikaisin ja hukkaan valuneen työn jälkeen; mutta jokainen täällä lepäävä on saavuttanut maallisen vaelluksen päätepisteen.

Mitä he nyt ovatkaan, se meistäkin tulee.

*Mitä me olemme, ovat hekin aikanaan olleet.
Ikuinen ketju yhdistää meidät elävät niihin, jotka ovat kuolleet.
Ja kuin sen suurina, rikkaasti koristeltuina lenkkeinä
säteilee poisnukkuneiden sielujen muisto menneisyydestä nykyisyyteen.*

¹ Suomenos: Liisa Lindgren teoksessa *Memoria. Hautakuvanveisto ja muistojen kulttuuri*.

Aarre Aaltosen: *Suru*. Kuva: Aarre Aaltosen arkisto, Pöytyän kunta.

Teksti: Marjaana Heinonen

Lähteet:

Aarre Aaltosen arkisto, Pöytyän kunta.

Ars: Suomen taide. 5. Toim. Salme Sarajas-Korte et al. Espoo 1990.

Lindgren, Liisa 2009. *Memoria. Hautakuvanveisto ja muistojen kulttuuri*. SKS, Helsinki.

Lindgren, Liisa 2000. *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. SKS, Helsinki.

Pesu, Minna 2004. *Sukupuolitettu elämällisyys – Eläin sukupuolen rakentamisessa kuvanveistäjä Aarre Aaltosen (1889-1980) tuotannossa*. Julkaisematon pro gradu -työ. Turun yliopisto.